

Характеристика технологій фізичного виховання у військових ліцеях в аспекті розв'язання завдань оздоровчого змісту (ретроспективний аналіз)

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський)

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз останніх досліджень. Під час розроблення будь-якого питання суспільного життя потрібно не забувати головного історичного зв'язку, розглядати кожне питання в аспекті того, як відоме явище в історії виникло, які головні етапи у своєму розвитку проходило та чим стало тепер [5].

На сьогодні в Україні збільшилася з одного до сімнадцяти кількість загальноосвітніх навчальних закладів нового типу – ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою. Водночас їх аналоги функціонували, починаючи ще з 1732 р., причому одне з провідних місць у формуванні особистості учнів займало фізичне виховання оздоровчого змісту.

Ураховуючи багатий історичний досвід, особливий інтерес становлять дані про еволюцію розроблення та реалізації технологій впливу на фізичний стан учнів таких військово-навчальних закладів у процесі фізичного виховання. Зазначене й дані про особливості розвитку нашого суспільства на сучасному етапі, досягнення наукової галузі “Здоров’я і фізична культура” сприятимуть створенню повнішої картини змісту, способів та умов реалізації педагогічних технологій у системі фізичного виховання учнів військових ліцеїв, виокремленню позитивних рис і недоліків таких технологій, формуванню науково-теоретичних основ змісту, способів і педагогічних умов реалізації технологій фізичного виховання на сучасному етапі.

Нерозв'язаним залишається питання розроблення технології фізичного виховання у військових ліцеях, що відзначається оздоровчою спрямованістю. Необхідність такої технології зумовлена, перш за все, можливістю зменшити частку експромтів учителів і гарантовано досягти запланованого результату [3; 8; 13].

Завдання дослідження – на теоретичному рівні проаналізувати зміст технологій фізичного виховання учнів військових ліцеїв, що використовувалися на різних етапах їх функціонування.

Використовували загальнонаукові **методи**: аналіз, синтез, узагальнення, систематизацію даних наукової літератури, документальних і архівних джерел.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Педагогічна технологія на сучасному етапі розглядається як проект певної педагогічної системи, реалізований у практичній діяльності [3]. Потреба використання педагогічних технологій полягає в тому, що це дає змогу звести до мінімуму педагогічні експромти окремих учителів, перевести викладання на шлях його попереднього проектування та подальшого відтворення на практиці. При цьому, на відміну від методичних поурочних розробок, технологія передбачає також визначення структури й змісту навчально-пізнавальної діяльності учнів [8; 10]. Але головна її відмінність від методики полягає в інструментальності – ступені алгоритмізації конкретних дій учителя, починаючи з формулювання мети, визначення етапів (кроків, операцій) її досягнення [6]. Зазначене в методиці певного навчально-виховного процесу є другорядним – зазвичай, мета тут задається не дуже чітко, а ступінь досягнення визначається приблизно. Під час розроблення педагогічної технології мета, навпаки, – провідний складник із чітким, детальним змістом, який відображає діагностичне цілеутворення та об'єктивний контроль якості оволодіння навчальним матеріалом і стану розвитку учнів. Крім зазначених, важливим принципом проектування педагогічної технології є також структурна й змістова цілісність навчально-виховного процесу. Сутність цього принципу полягає в гармонійній взаємодії всіх складників педагогічної системи: учнів із вихідними результатами; мети й завдань (загальних, етапних); змісту та процесів навчання й виховання; педагогів; організаційних форм роботи [3; 13].

Ураховуючи зазначене, провели історико-педагогічний аналіз становлення та розвитку змісту складників педагогічних технологій фізичного виховання, що застосовувалися на різних етапах функціонування військових ліцеїв (ВЛ). ВЛ для хлопців підліткового й старшого шкільного віку започаткували в середині XVIII ст. – у лютому 1732 р. в імператорській Росії (до якої належала

теперішня незалежна Україна) розпочинає діяльність 1-й Петербурзький сухопутний шляхетський кадетський корпус. На Україні такий навчальний заклад – Неранжований Володимирський Київський кадетський корпус – почав функціонувати з 1 січня 1852 р. [5].

Необхідність створення такого типу навчальних закладів зумовлювалася тим, що не кожному особистістю природа нагородила схильністю до військової справи, ...і до того державі не менше потрібне політичне й цивільне навчання, а тому вихованці корпусу повинні вивчати ще іноземні мови, юриспруденцію, історію, географію, танці, музику та інші корисні науки залежно від своїх природних здібностей [12]. Іншими словами, зміст діагностичного цілеутворення в педагогічній технології навчання й виховання кадетів на початковому етапі функціонування ВЛ передбачав досягнення двоєдиної мети: надати юнакам військову й цивільну освіту, готуючи офіцерів для армії та цивільних службовців для державних установ.

Відповідно до мети, зміст навчально-виховного процесу передбачав загальнопідготовчий і професійно-прикладний напрями, а структурно-змістова цілісність, інструментальність технології мала такий вигляд. У “Статуті...” (навчальний план того часу) фізичне виховання не було окремим навчальним предметом. Натомість, очевидно, воно було складовою частиною військової підготовки – щоденно, після першої половини навчальних занять, вихованці упродовж чотирьох годин займалися стройовими вправами. Також у вільний час передбачались обов'язкові заняття танцями, фехтуванням, їздою верхи, у зимовий період на другій прогулянці – активний відпочинок: на вулиці – гра в м'ячі й сніжки, біг, катання з гірок, на ковзанах, інші розваги; у залах і коридорах – стрибки на гімнастичного коня, через мотузку, лазіння по канату, колоді, шесті, драбині, біг по дощаних гірках, балансування на спеціальних приладах, перетягування гімнастичних палиць, гра у волани, ходьба з чавунними шарами, інші відомі кадетам фізичні вправи. Зазначені види рухової діяльності були обов'язкові й використовувалися впродовж усього періоду навчання кадетів [2].

На наступному етапі діяльності ВЛ – заміні кадетських корпусів воєнними гімназіями (1863–1882 рр.) – мета навчально-виховного процесу змінюється. За свідченням підполковника В. В. Завадського, вихователя Володимирського Київського кадетського корпусу тих часів, реформа суттєво змінила дух і внутрішній устрій корпусу, перетворивши його в загальноосвітній заклад, найголовнішими завданнями якого були моральне виховання та розумовий розвиток дітей. Спеціально-військову освіту юнацтво отримувало у воєнних училищах, а воєнні гімназії надавали вихованцям лише елементарну підготовку до строю. Іншими словами, мета із двоєдиної стала єдиною з акцентом на загальноосвітній напрям навчально-виховної діяльності гімназистів.

Наслідком такої реформи було скорочення до не виправдано низького обсягу навчальних годин на стройову підготовку, яка в цей період складала основу фізичного виховання й передбачала шиккування, повороти на місці, ходьбу в солдатському строю, прийоми рукопашного бою з рушницею та окремі гімнастичні вправи, що за сучасною класифікацією належать до загальнорозвивальних вправ із предметами й без них. Водночас у цей період практикується теоретична підготовка з фізичного виховання: гімназисти вивчають основи анатомії (“Строение и отправления человеческого тела” – назва в навчальному плані) як розділу предмета “Початкові відомості з природної історії”, а саме: відомості з будови м'язової системи та м'язових волокон у зв'язку з їх фізіологічною діяльністю; закономірності, пов'язані з утриманням рівноваги та під час різних видів пересувань.

Подальший період розвитку ВЛ (1882–1917 рр.) можна охарактеризувати як революційний в аспекті розроблення та реалізації технології покращення фізичного стану учнів. Так, зворотна реорганізація військових гімназій у кадетські корпуси й комплекс соціальних проблем загальнодержавного рівня, що на цьому етапі були першочергові й невідкладні, зумовили суттєві зміни в меті навчально-виховного процесу учнів цих навчальних закладів. Зокрема, такі проблеми відіграли провідну роль у формуванні змістових основ педагогічної технології фізичного виховання кадетів. Як зазначається у зв'язку із цим [5], одна з причин значного зростання уваги до навчального строю (стройова підготовка) полягала в тому, що наслідки перевищеної уваги до розумового розвитку дітей у середніх школах викликали в суспільстві початку 80-х років появу проблеми фізичного розвитку учнів як першочергової й найважливішої. Звідси – зміст цілеутворення педагогічної технології: спільними зусиллями вихователів і викладачів постійно розвивати та підтримувати в кожному вихованцеві здоров'я, силу й бадьорість тіла та духу, сувору дисципліну розуму й волі.

Переосмислення значення фізичного виховання в управлінні фізичним станом учнів знаходить відображення в змісті іншого складника педагогічної технології – структурно-змістовій цілісності навчально-вихованого процесу, а також у способах та умовах реалізації технології в процесі фізич-

ного виховання учнів ВЛ. Ці умови отримують статус обов'язкових і знаходять відображення в окремому розділі – “Основні правила фізичного виховання” загального документа “Інструкції з виховної частини для кадетських корпусів”.

Потрібно підкреслити, що вперше в історії функціонування ВЛ окремо від загальних формулюються мета й завдання фізичного виховання – загальна мета фізичного виховання полягає в правильному розвитку та вдосконаленні тілесного організму вихованців, у збереженні їхнього здоров'я, у необхідності пристосування тіла до зовнішніх впливів, у витонченні органів зовнішнього відчуття та зміцненні кісток, м'язів і нервів. Фізичне виховання дітей і юнаків повинно йти поруч із духовним розвитком, взаємно доповнювати та взаємоіснувати одне з одним; при цьому вся система гігієнічних заходів, які здійснює заклад, ґрунтується на даних, перевірених науковим досвідом, й узгоджується з вимогами того службового та побутового становища, до якого готуються вихованці військово-навчальних закладів [7].

Інструментальність педагогічної технології, що реалізовувалася на цьому етапі, подана як чітка інструкція з алгоритмом дій вихователів і вчителів під час усієї побутової та навчально-виховної діяльності учнів кадетських корпусів. Так, гігієнічні заходи як форма організації діяльності педагогічного колективу передбачали врахування відповідності величин фізичних навантажень віковим й індивідуальним особливостям розвитку учнів, які виходили з необхідності використання помірних навантажень у період дитячого та юнацького віку; дотримання правил індивідуальної гігієни; належний, розроблений з урахуванням досягнень медичної науки режим харчування; суворий контроль вихователями за чинниками, що негативно впливають на фізичний стан учнів [7]. Передбачалося також ознайомлення учнів із вимогами здорової гігієни щодо статевого життя, гігієнічними правилами облаштування, функціонування й підтримання належних умов в усіх приміщеннях корпусу, дотримання загального добового режиму навчального закладу.

Під час ранкової гімнастики використовувалися рухливі ігри та гімнастичні вправи на свіжому повітрі (у випадку належних погодних умов) або ті, які виконувалися в приміщенні (за особливо несприятливих погодних умов). Щоденні навчальні заняття з гімнастики містили бігові вправи, рухливі ігри, що дають змогу одночасно залучати велику кількість учасників та сприяють розвитку в них спритності, сили, уваги, точності, влучності, обережності, сміливості, винахідливості й витримки. Одна з обов'язкових умов – активна участь вихователя в рухливих іграх, але з використанням педагогічного такту й уміння для ненадання грі характеру уроку або розваги на замовлення.

До інших вправ і видів рухової діяльності, що рекомендували обов'язково використовувати в процесі фізичного виховання учнів, входили танці, біг на ковзанах, катання на човнах і плавання. Щодо плавання, то “Інструкція...” [7] чітко регламентувала вимоги до організації та проведення таких занять. Перелік, зміст, умови вибору та проведення рухливих ігор знаходимо в спеціальній методичній розробці для вихователів – “Проект організації рухливих ігор як галузі фізичної освіти в кадетських корпусах”.

Активне використання фізичних вправ спостерігаємо також у змісті стройових і військово-прикладних занять, що були поновлені після скасування на попередньому етапі. Класифікуючи фізичні вправи того періоду, у зміст перших увійшли такі: загальнорозвивальні; стройові; стройові з гвинтівкою та гімнастичною палицею; ходьба й біг; групові вправи; ігри; метання списа та інших приладів [1]. Під час військово-прикладних занять використовували, крім власне професійно орієнтованих, також спортивно-прикладні види рухової діяльності: фехтування, їзду верхи, стрільбу з гвинтівки.

Наступний етап функціонування ВЛ (1943–1996 рр.) – період відновлення після 1917 р. діяльності зазначеного типу навчальних закладів для юнаків, але тепер у вигляді суворовських училищ. Головна особливість фізичного виховання полягала в тому, що вперше за весь період існування ВЛ у навчальному плані фізичне виховання набуває статусу окремого навчального предмета. Щодо змісту, шляхів та умов реалізації на цьому етапі технології фізичного виховання, то тут констатуємо зміни в більшості її складників. Так, діагностичне цілеутворення ґрунтується на загальній меті педагогічного процесу середньої школи – підготовка учнів до життя, суспільно корисної праці; подальше підвищення рівня загальної та політехнічної освіти; виховання їх на засадах глибокої поваги до принципів соціалістичного суспільства та ідей комунізму; тобто процес фізичного виховання відзначається чіткою зорієнтованістю на розв'язання військово-прикладних завдань із пріоритетом розвитку фізичних якостей учнів ВЛ. На уроках використовують види рухової діяльності, передбачені навчальною програмою для старшокласників масової школи: легкоатлетичні, гімнастичні, спортивно-ігрові, плавання, лижна, ковзанярська й стройова підготовка. У позаурочних формах використовують

професійно-прикладні та спортивні види рухової діяльності: у режимі дня – ранкову гімнастику; у секційній роботі – бокс, гімнастику, легку атлетику, спортивні ігри, військове багатоборство; у масових заходах – воєнізовані змагання з бігу, стрільби, плавання, подолання смуги перешкод, військового багатоборства, спортивних ігор [11].

Цілісність навчально-виховного процесу досягається реалізацією загальнопідготовчого й професійно-прикладного напрямів систематично в усіх формах занять фізичним вихованням. Щодо інструментальності технології, то вона була недостатня для досягнення належного результату в покращенні фізичного стану учнів суворовських училищ [11]. Зазначене підтверджують опосередковані дані, оскільки прями в доступних літературних джерелах відсутні: більшість допризовної молоді не відповідає вимогам військової служби за результатами підтягування, бігу на 100, 1000 м і метання гранати; 44,0 % старшокласників України не виконували військового нормативу стрибка в довжину з розбігу, 56,7 – із бігу на 1000 м, 69,1 із підтягування, підйому силою, підйому ніг до перекардини. За індексом Гарвардського степ-тесту юнаки мали низький рівень функціонування серцево-судинної системи, а узагальнені дані 1974–1980 рр. засвідчують таке: у 1974 р. 16–17-річні юнаки долали дистанцію 100 м, у середньому, за 13,9 с, у 1988 р. їхні однолітки – за 14,3 с, метали гранату, відповідно, на 39,7 та 32,2 м, підтягувалися на перекардині й долали дистанцію 1000 м практично з однаковими результатами – у межах 7–9 разів і 3 хв 34 с – 3 хв 50 с.

Потрібно зазначати, що педагогічні технології впливу на фізичний стан старшокласників, які використовували в процесі фізичного виховання старшокласників масової школи та однолітків суворовських училищ, не відрізнялися, за винятком окремих організаційних моментів, передусім особливостей побуту останніх. Натомість у 1981 р. з'являється перша за весь час функціонування суворовських училищ окрема програма з фізичного виховання – “Настанова з фізичної підготовки суворовців, нахімовців, вихованців військово-музичного училища”, що відрізняється від реалізованої в масовій школі.

Порівняно з попереднім, процес фізичного виховання учнів ВЛ зразка 1981 р. найбільше відповідає ознакам технологічного процесу. Підтвердженням цього є, по-перше, чітко визначена мета фізичного виховання (цілеутворення в педагогічній технології), а не в контексті всього навчально-виховного процесу, – підготовка відданих справі комунізму, міцних і загартованих юнаків, здатних переносити фізичні навантаження. По-друге, технологія відзначалася наявністю іншого складника – інструментальності, що полягає в конкретизації низки завдань (розвиток й удосконалення фізичних якостей; оволодіння різноманітними прикладними руховими навичками; забезпечення правильного фізичного розвитку, формування стройової виправки, зміцнення здоров'я й загартування організму; виховання психічної стійкості, упевненості у своїх силах, цілеспрямованості, сміливості, рішучості, наполегливості, витримки, дисциплінованості, колективізму; формування навички до систематичних занять фізичними вправами). По-третє, модернізації зазнали способи й умови реалізації інструментальності: конкретизувалися спрямованість, зміст, засоби та форми фізичного виховання, форми й способи контролю, нормативні вимоги; чіткої регламентації набули послідовність проходження навчального матеріалу та вимоги до підготовленості вчителів і матеріально-технічного забезпечення. Змістовий складник технології зразка 1981 р. також відзначався оздоровчою, військово-прикладною й освітньо-методичною спрямованістю, що забезпечувалося організацією занять і спортивного тренування, і використанням таких видів фізичних вправ: гімнастичних, із подолання перешкод, рукопашного бою, плавання, лижної підготовки, легкої атлетики, спортивних ігор, кожна з яких конкретизувалася обов'язковими для вивчення руховими діями. Суттєво відрізнялися також нормативні основи цієї педагогічної технології.

Висновки. Історико-педагогічний аналіз літературних джерел виявив, що за 270 років існування ВЛ технології впливу на фізичний стан учнів цих навчальних закладів засобами фізичного виховання відзначались інтенсивним розвитком.

Визначальними в аспекті розробленості змісту, способів та умов реалізації технологій фізичного виховання учнів ВЛ можна вважати періоди 1882–1917, 1981–1991 рр.

Ураховуючи попередні досягнення й недоліки в розробленні, реалізації технологій фізичного виховання учнів ВЛ та сучасні досягнення галузевої науки, потрібно сформулювати оптимальний зміст технології, спрямованої на покращення фізичного стану учнів цих навчальних закладів у процесі фізичного виховання.

Подальші дослідження потрібно спрямувати на історико-педагогічний аналіз інших (організаційних, контрольних-нормативних) основ технологій фізичного виховання учнів ВЛ, реалізованих на

різних етапах функціонування цих загальноосвітніх навчальних закладів та, враховуючи такі дані, розробити ефективну технологію для сучасних ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою.

Список використаної літератури

1. Авчинников А. Военный строй и гимнастика: Опыт руководства к преподаванию в гражданских школах и потешных ротах. Согласовано с позднейшими уставами, наставлениями и инструкциями / Авчинников А. – Екатеринбург : Тип. М. С. Копылова, 1910. – 168 с.
2. Басаев В. Р. Становление и развитие кадетских корпусов в императорской России (XVIII – начало XX века) / Басаев В. Р. – Омск: [б. и.], 2000. – 175 с.
3. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / Беспалько В. П. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.
4. Завадский В. В. Владимирский Киевский кадетский корпус / Завадский В. В. – К. : Тип. Р. К. Лубковського, 1901. – 19 с.
5. Загвязинский В. И. Теория обучения: современная интерпретация: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Загвязинский В. И. – М. : Изд. центр "Академия", 2001. – 192 с.
6. Инструкция по воспитательной части для кадетских корпусов. – СПб : Тип. М. М. Стасюлевича, 1886. – 134 с.
7. Лалаев М. С. Исторический обзор регламентаций воспитания и обучения в наших военно-учебных заведениях от основания первых военных школ до последнего времени / М. С. Лалаев // Военный сборник. – 1900. – № 1. – С. 3–63, 114–140, 405–424.
8. Наставление по физической подготовке суворовцев, нахимовцев и воспитанников военно-музыкального училища: Введено в действие приказом Министра Обороны СССР № 205 от 29 июля 1981 г. – М. : Воен. изд-во, 1982. – 234 с.
9. Общая программа и инструкция для преподавания учебных предметов в кадетских корпусах. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1886. – Изд. 2-е. – 199 с.
10. Общая программа распределения времени и наставление для ведения внеклассных занятий в кадетских корпусах. – СПб : [б. и.], 1890. – 69 с.
11. Программа по физическому воспитанию учащихся средних специальных учебных заведений (кроме педагогических). – М. : Сов. наука, 1959. – 56 с.
12. Проект организации подвижных игр как отрасли физического образования в кадетских корпусах. – СПб : Тип. М. М. Стасюлевича, 1889. – 24 с.
13. Руководство гимнастики для средних и низших учебных заведений духовного и гражданского ведомства (с дополнением "Подготовка к военной службе") / сост. К. А. Шмидт. – СПб. : Тип. В. Демакова, 1874. – 123 с.
14. Рыбковский А. Г. Управление двигательной активностью человека (системный анализ) / Рыбковский А. Г. – Донецк : ДонГУ, 1998. – 300 с.

Анотації

На теоретичному рівні дослідження в історико-педагогічному аспекті вивчали питання становлення та розвитку педагогічних технологій у системі фізичного виховання учнів військово-навчальних закладів довузівської підготовки. Отримані дані засвідчили існування значної кількості позитивної наукової інформації про змістове та реалізаційне забезпечення таких технологій, що разом із сучасними досягненнями галузевої науки потрібно враховувати при їх розробленні й реалізації в процесі фізичного виховання учнів сучасних ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою.

Ключові слова: військово-навчальний заклад довузівської підготовки, система фізичного виховання, змістові основи педагогічної технології, історико-педагогічний аналіз.

Владимир Мысив. Характеристика технологий физического воспитания в военных лицеях в аспекте решения задач оздоровительного содержания (ретроспективный анализ). *На теоретическом уровне исследования в историко-педагогическом аспекте изучался вопрос становления и развития педагогических технологий физического воспитания учащихся военно-учебных заведений довузовской подготовки. Полученные данные подтвердили наличие значительного количества положительной научной информации о содержательном и реализационном обеспечении таких технологий, что вместе с современными достижениями отраслевой науки необходимо учитывать при их разработке и реализации в процессе физического воспитания учащихся современных лицеев с усиленной военно-физической подготовкой.*

Ключевые слова: военно-учебное заведение довузовской подготовки, система физического воспитания, содержательные основы педагогической технологии, историко-педагогический анализ.

Volodymyr Mysiv. Characteristics of Physical Education Technologies in Military Lyceums in the Aspect of Solving Problems of Health-Improving Origin (Retrospective Analysis). *On the theoretical level of integration in historical-pedagogical aspect we have studied some questions of formation and development of pedagogical technologies in system of physical training of pupils of military-educational institution of pre-university background. Given facts testified the existence of considerable quantity of positive information about convective and realization*

provision such technologies that together with modern achievements of science should be taken into consideration, also their elaboration and realization in the process of physical training of pupils of modern lyceums with intensified military physical training.

Key words: *military-educational institutions of pre-university background, system of physical training, conceptive bases of pedagogical technology, historical-pedagogical analysis.*